

Goldişról — két nyelven

Amikor 1968-ban belső rendelésre írtam róla az *Utunkba*, még azt a címet adtam cikkemnek: Egy elfelejtett demokrata — Vasile Goldiş. Mikor az idén kötetbe is felvettem cikkemet, már változtatnom kellett a címen: Vasile Goldiş példája. Időközben és ugyancsak ebben az évben megjelent tudniillik Vasile Goldiştól a *Scrieri social-politice și literare* című testes kötet (gondozta Mircea Popa és Gheorghe Șora), az én tanulmánykötetemet pedig (*Akik előttem jártak*) rövid idő múlva követte a *Vasile Goldiş a nemzetiségi kérdésről* címen kiadott kis könyv (Hajós József bevezető tanulmányával, Testamentum sorozat). 1976-ban tehát három kiadó, a Facla, a Kriterion és a Politikai Kiadó hozott ki anyagot Goldişról és Goldişról. Vasile Goldiş *redivivus* — mondhatnám hősünkhöz méltóan, aki a latin nyelvet és a történelem tanára volt, s szeretett beszédeibe, tanulmányaiba latin idézeteket keverni.

Ismeretségem Vasile Goldişsal még abból az időből származik, amikor a nemzetiségi kérdés tanulmányozni kezdtem, s útirányom ez volt: Brassó, Karánsebes, Arad, Budapest, Bécs. Brassóban telepedett le Bukarestből visszatérve Koós Ferenc, és adott ki Goldişsal közösen tankönyvet; Karánsebesen választották utóljára képviselőnek Mocsáry Lajost, a „fehér holló”-t, Goldiş itt kezdte tanári pályáját; Aradon élte le élete nagy részét, itt szerkesztette a *Románult* — Krenner Miklós, „a hidverő” is innen került Kolozsvárra —; Budapesten végezte tanulmányait, és később is közel állt Jászi Oszkárhoz meg a *Huszadik Századhoz*; Bécsben is hallgatott két szemesztert, de egyetemi tanulmányain túl a legnagyobb hatással volt rá Otto Bauer *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie* című, később írt alapvető munkája, amelyen — Jászinak *A nemzetiségi államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés* című nagy műve mellett — én is épültem. Idáig terjedt akkori látóhatárunk. Ez 1934-ben történt, amikor Goldiş meghalt. Csillagképem, vagy ha úgy tetszik, őt csillagból álló Kassziópeiám minden pontján jelen volt Vasile Goldiş. Ez készítetett arra, hogy már akkor könyvritkaságszámba menő kis remekét, *A nemzetiségi kérdésről* lemásoljam, és magammal vigyem Párizsba. A tanulmány — amint Hajós József írja — „busásan részesült ignorálásban”. Most azonban újból megjelent magyarul, ahogy íródott, és első ízben román fordításban is. Az előbbihez Andrei Oțetea, az utóbbihoz Ștefan Pascu akadémikus professzorok írtak előszót.

Rendkívüli pálya és ugyanakkor rendhagyó is a Vasile Goldişé. Mócvidéki aranyások — innen a neve — ortodox papságig emelkedett leszármazóinak fia, ő maga is felekezeti iskolai tanár Brassóban, püspökségi titkár Aradon, és közben hangoztatja: „a történelmi materializmus felfogásának helyességét vallom, s ezen az alapon tartom egyedül lehetségesnek úgy a nemzetiségi kérdés mibenlétének feltárását, valamint ezen kérdés megoldása módjának megállapítását.” A Román Nemzeti Párt egyik vezetője, a párt szócsöve és pennája: 1918-ban kiáltványt fogalmaz a román nemzethez, a világ népeihez, ultimátumot a magyar kormányhoz, Aradon ő mond nemet a tárgyalni jött Jászi Oszkárnak, megszövegezi, előadja a gyulafehérvári határozatokat, egy küldöttség élén átadja Bukarestben a királynak — de nem hivatásos politikus, hanem tanár, titkár, szerkesztő, társadalmi munkás, aki nemcsak fellépni, hanem visszavonulni is tud a politika színteréről. Aztán négy ízben miniszter, de egyszer sem nemzeti-parasztpárti kormányban; bár egykor az erdélyi és magyarországi románok jogainak leghevesebb harcosa volt, s minden beszédében a magyar nemzetállam fikcióját támadta, amikor a hatalom részesévé válik, a magyar és a német kisebbség védelmében nyilatkozik.

A róla megjelent két könyv közül az első társadalmi és politikai jellegű írásaiból, beszédeiből, megemlékezéseiből és irodalmi tanulmányaiból ad szemelvényeket. Mircea Popa az irodalmi jellegű tanulmányokat, Gheorghe Șora a történelmi tárgyúakat gondozta, az utóbbinak különben már húsz dolgozata jelent meg Goldişról. Az irodalmi és publicisztikai írások Eminescu pesszimizmusáról, színházi, művészeti kérdésekről szólnak azokból az időkből, amikor még nem volt művészetügyi és vallásügyi miniszter, és egy abamaradt irodalomtörténész pályakezdését jelzik. Visszaemlékezései mestereiről szólnak, Șincairól, Bărnuțiurol, Iancuról, Lazárról, Kogălniceanuról s azokról, akik kortársai és részben barátai voltak, mint Caragiale, Barițiu, Lucaciu és Goga.

Irodalmi munkásságának zömét azonban társadalmi és politikai jellegű tanulmányai és beszédei teszik ki, ezek közül huszonkettőt a magyar országgyűlés képviselőházában mondott el. Jelentős részük napi politikai sérelmekkel foglalkozik, de a gravaminális politika mellett helyet kapnak bennük elvi kérdések is, amelyek személyen túlmenően pártjának álláspontját is kifejezésre juttatják. A Nemzeti Pártban az egyesülés előtt kevesebb volt a belső ellentét, mint utána. Az elnyomás közös nevezőre hozta az egyes pártárgyalatok képviselőit, a kérdések inkább taktikai, mint stratégiai jellegűek voltak. Goldiş abban az időben lépett a politika színterére, amikor pártja még passzivitásban volt (alapítása, vagyis 1881 óta). Már 1900-ban a lippai pótválasztások alkalmával kiadott levelében hangzottatja, hogy a politikai aktivitás hive, mert csak a parlamentben fejthetik ki álláspontjukat a románság képviselői, mert csak így nyílik alkalom a vezetők szándékainak ellenőrzésére, s az aktivitás politikai iskolát jelent a nép számára.

Goldiş egyik későbbi írásában egyaránt szembefordul a kormánypárti, óvatostkodó, belenyugvó, a nemzet jogait aprópénzre válto politikával is, amelyet főként a nagybirtokos Mocioni család képvisel, s egy harmadik cikkében kifejti, hogy minden románnak a Nemzeti Pártban a helye. Ennek a programja az egész erdélyi és magyarországi románság nemzeti önkormányzatát követeli. Egyelőre nem mondhat többet. S hogy a politikai aktivitásba induló románság számarányához méltó helyét elnyerhesse az országgyűlésen, az általános választójog kivívása érdekében a szociáldemokratákkal és Justh Gyula Függetlenségi és 48-as pártjával ajánlja az együttműködést. A Nemzeti Párt 1905-ben határozta el, hogy részt vesz a parlamenti választásokon, s így kerül be a képviselőházba Vasile Goldiş is. Emlékeztetések maradnak a koalíciós kormány idején, 1906 és 1910 között az Apponyi-féle népiskolai törvény ellen elmondott beszédei. Az új választáson Goldiş erőszakkal megbuktatják radnai kerületében. Most az országgyűlési harcokból felszabadult energiáját elméleti kérdések kidolgozására fordítja. A nagyváradi Darwin-kör felkérésére megírja *A nemzetiségi kérdéstről* című előadását, s bár nem olvashatta fel, 1912-ben Aradon kis példányszámban mégis megjelenhetett. Ideje többi részét a nagyszabású *Tribuna* fiataljaival (Gogával, Lucaciával, Chendivel, Ghibuival, Bocuival) folytatott polémiája foglalja le, — akik a Tisza István miniszterelnök javasolta tárgyalások idején határozottabb magatartást követeltek pártjuktól —, míg végül a lap beolvad a Goldiş szerkesztésében megjelenő aradi *Románulba*. Ez utóbbit Tisza tiltotta be a háború alatt.

Goldişnak 1918-ban szerkesztett nyilatkozatai klasszikusak a maguk tömörségében. „Az események viharos fejlődése ahhoz a meggyőződéshez vezetett, hogy a népek önrendelkezési jogának értelmében, valamint azért, hogy megóvjuk a közrendet, a vagyon- és életbiztonságot, már most át kell vennünk a teljes kormányzási hatalmat a románok által [...] lakott területen“ — írja a magyar kormányynak szóló ultimátumában. „A [...] román nemzet nem akar uralkodni más népek felett — írja a világ népeivel intézett kiáltványában. — [...] A román nemzet [...] kész minden népnek teljes nemzeti szabadságot biztosítani, s a demokrácia elveinek szem előtt tartásával fog szabad és független államát szerveződni, amely valamennyi, e területen élő egyének egyenlő feltételeket biztosít, mert ez az emberi tökéletesülés egyetlen lehetséges módja.“ Ezek a szavak a Gyulafehérvári Határozatban is olvashatók. Az egyesülési nyilatkozat másik forrása *A nemzetiségi kérdéstről* írt tanulmány. Amikor 1918. december 1-i nagy beszédét tíz évvel később kötetbe foglalta, arra is kitért, hogy a Gyulafehérvári Határozat nemzetiségi szakaszát majdnem szó szerint vette át az 1912-ben közölt brosúrájából. „Vallottam ezeket a meggyőződéseket — írja —, amikor egy elnyomott néphez tartoztam, nem tagadtam és nem tagadom meg őket most sem.“

Vasile Goldiş pályájának csúcspól visszatekintve *A nemzetiségi kérdéstről* szóló tanulmányán át jutunk el történelemfilozófiai és társadalomtudományi nézeteinek lényegéhez. Marxista értékkelésükhöz a hazai magyar filozófiatörténet legjobb ismerője, Hajós József járult hozzá a magyar kiadás bevezető tanulmányában. Goldiş történelemfelfogása már elemi és középiskolai tankönyveiből kiviláglott. A magyarországi és a világtörténelmet tárgyaló könyveit egyaránt arra a gondolatra épülnek, hogy „a világon a legfőbb természeti törvény a haladás törvénye“. A történelemtanításnak pedig nem a csaták és a királyok felsorolására, hanem a művelődési eszmények bemutatására kell törekednie. Goldiş fejlődéselvű determinizmusában az ellentétek kibomlásának és harcának gondolata a vezérelv (reformáció—ellenreformáció, abszolutizmus—felvilágosodás), s „helyes műltszemléletének prognózisértéke van“ — állapítja meg Hajós. Világtörténetnek harmadik kötetében a nemzetiségi elv országgyűlésítő szerepére is kitér (Olaszország, Németország, Románia), a szocializmus végső célját pedig abban jelöli meg, hogy a munkának tökéletesen fel kell szabadulnia a tőke rabsága alól.

Ezek kétségtelenül haladó gondolatok, de mégsem jelentik a történelmi materializmus maradéktalan alkalmazását. Ide még *A nemzetiségi kérdésről* szóló tanulmányában sem jut el. „Benne a történelmi materializmus fényénél körvonalazza az őt legközelebből érintő nemzetiségi kérdés egész múltját, részint pedig e kérdés preszocialista jövőjét“ (szintén Hajós megállapítása). Gondolkozásának végső fokon polgári korlátai (a román nemzeti államegység teljes megvalósítása után is) meggátolták abban, hogy rámutasson a polgári román nemzeten belüli mély osztályellentétekre.

Popa és Sora joggal hivatkozik Gáll Ernőnek az *Utunk* 1973-as évfolyamában (azóta a *Tegnapi és mai önismeret* című kötetben is) megjelent *Nemzetiségfogalom: történet és jelentés* című tanulmányának erre a tételére: „Figyelemre méltó, hogy Goldiş, noha fenntartás nélkül átveszi Otto Bauer nemzetfogalmát, nem követi őt az e meghatározásból származó politikai következtetések levonásában; nem teszi magáévá a kulturális autonómia jelszavát.“ (212.) Hajós is hangsúlyozza: „Goldiş *dicséretes* következtetlensége, hogy Bauer *tendenciózusan* laza nemzetiség-meghatározásából nem »következtetett« — mint Bauerék — a nemzetiségi kérdés túlnyomórészt művelődési voltára, és — ilyenformán — úgynevezett kultúrautonómia révén való megoldhatóságára.“ (40.) A magyarázatot Gáll Ernő adja meg, akit Popa és Sora is idéz: „Goldiş ugyanis nem a szociáldemokrata platformról közeledett a nemzetiségi kérdés tudományos elemzéséhez, hanem a román nemzetiségi mozgalom felől. A mozgalom korszerűségét és hatékonyságát kívánta — feltehetően — a történelmi materializmus általa elfogadhatónak tartott tételeinek a recepciójával biztosítani.“ (Uo.)

Itt még az elméleti kérdések egész sora volna tárgyalható, például a nemzetiség szó kettős értelme, amelyben Goldiş használja, vagyis a nemzetiséget mint tulajdonságot (román nemzetiségű állampolgár) és mint társadalmi közösséget; például a társadalmi közösségként elismert nemzetiség és nemzet fogalmának összemosisódása Goldişnál; például az ausztró-marxista gondolkodók nézete a történelem nélküli (elnyomott, elmaradt) nemzetiségekről, amelyet Goldiş nem vett át, mert sértőnek tartott, és így tovább.

De Goldiş gyakorlati politikus, és bár az előszóban azt mondja, hogy „értekezésemben kerültem a politikát, kerestem a tudományt“, *A nemzetiségi kérdésről* írt tanulmányának 12%-a foglalkozik nemzetiségelméleti, 28%-a nemzetiség-történeti és 38%-a napi politikai kérdésekkel. Maga Hajós is a tanulmány konklúziójához (Magyarországnak érdeke a nemzetiségi kérdés becsléses megoldása) azt a kommentárt fűzi, hogy a mű bőven tartalmaz politikumot, és nyitva hagy számos kérdést, egészen az önrendelkezésig, amelyről 1912-ben nem volt szabad írni. És Goldiş, a politikai harcoss nem is tehetett másképpen. Akinek naponta kell a parlamentben, a hatóság, a bíróság előtt népe védelmében helytállnia, az nem nyilatkozhat a nemzetiségi kérdésről a bécsi szociáldemokraták szenvtelenségével, még azoknak a rokonszenves tárgyilagosságával sem, akik — amint Ilyés Gyula legutóbb a *Korunknak* írta — „a jóhiszemű Jászit jó jövő-látónak is hitték“.

Hajós József árnyaltan elemzi, hogyan teljesültek ki Goldişnak *A nemzetiségi kérdésről* szóló tanulmányában elvi síkon felvetett gondolatai 1918. december elsején tartott beszédében, amelynek később *Az egyesülés javasolása Gyulafehérvárt* címet adta. „Eltérően az 1848-as balázsfalvi gyűléstől — írja —, amelyben a császárnak, a hazának és a nemzetnek esküdtek hűséget... Goldiş azt javasolta, »esküdjünk hűséget ezentúl csak a román nemzetnek, de ugyanakkor esküdjünk erős hűséget az emberi civilizációnak.«“ (55.)

Hajós József szerint Goldiş tragikumája abban áll, hogy nem találta meg az utat azokhoz, akik nyíltan és tudományosan hirdették a szocializmusba való átlépés szükségességét és az adott társadalmi rendszert forradalom útján elspró módoztatát. És valóban túlzott, bár jellemző az a cím, amelyet Ion Clopoşel 1931-ben Goldişsal készített interjújának adott: *Nemzeti parasztpárti vezérből — szociáldemokrata közkatona*. Ezt a lépést a szocializmus felé a maguk módján következetes magyar polgári radikális nemzedéktársai sem tudták megtenni. Hogy csak azokat említsem, akiket Aradhoz fűz valami: Jászi Oszkár az emigrációban szembe fordult a forradalommal, Krenner Miklós belső emigrációba vonult előle. Goldiş politikai szerepe tulajdonképpen az egyesülés kimondásával ért véget, bár azután még több ízben miniszteri tisztséget viselt. A közművelődésnek azonban továbbra is előmozdítója maradt, mint 1923-tól kezdve az ASTRA elnöke. S ha nem is az ő útján, de mégis eljutottunk oda, hogy szavainak most románok és magyarok együtt „tapsolnak“, aki pedig nem ért egyet vele, az csak magában „hurrog“. Évforduló sem kellett hozzá, hogy „privát evangéliuma“ — ahogy nevezte — az idén két nyelven is megjelenjék.